

Vüsal SƏFIYEVƏ

AMEA Folklor İnstitutu,

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

vusal-s67@mail.ru

ORCID: 0009-0004-5572-1160

https://doi.org/10.59849/2309-7922.2026.1.117

“KİTABI-DƏDƏ QORQUD” VƏ “KOROĞLU” EPOSLARI MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNƏ QƏDƏR FOLKLOR KİTABI KİMİ

Xülasə

Folklor kitabı anlayışı folklorun kitablaşdırılması, məhv olmasının qarşısının alınmasıdır. Əlbəttə burada folklor müəyyən qədər şifahi canlılığından, diriliyindən məhrum ola bilər, ancaq tamamilə aradan çıxmasının qarşısı bu yolla alınır.

Eyni zamanda folklor kitabını müəyyənləşdirərkən folklorun nəşr prosesinə, tərtib dövrlərinə və s. bu kimi məsələlərə də nəzər yetirilir. Bu baxımdan sözügedən araşdırmada “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Koroğlu” eposlarının müstəqillik dövrünə qədər hansı formada kitablaşdırılmasına nəzər yetirilmişdir. Belə ki, öncə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı tarixi-xronoloji olaraq diqqətə alınmış, bu eposun Drezden və Vatikan nüsxələrinə nəzər yetirilmişdir. Bu nüsxələrin hansı illərdə meydana çıxdığı, ilk nəşrləri nəzərdən keçirilmişdir. Eyni zamanda “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının sonrakı illərdə olan nəşrlərinə, xüsusilə elmi ictimaiyyət tərəfindən qəbul olunan əsas qaynaqlarına da baxış sərgilənmişdir. Folklor kitabının təşkilində “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının əhəmiyyətli rolu bu araşdırmada elmi ictimaiyyətin nəzərinə çatdırılmışdır. Eyni kontekstdə “Koroğlu” eposu da diqqətdən keçirilmişdir. Burada həm “Azərbaycan Koroğlusunu”, həm də türk xalqlarının “Koroğlu” dastanları haqqında məlumat diqqətdə saxlanmışdır. Ancaq əsas etibarilə Azərbaycanda nəşr olunan “Koroğlu” dastanlarına tarixi-xronoloji baxımdan nəzər yetirilmişdir. Çünki Azərbaycan folklor kitabı aspektində bu kimi kontekst daha düzgündür. Ancaq mədəniyyət ortaq olduğu üçün yeri gəldikcə türk xalqlarının “Koroğlu” dastanları haqqında bilgilər də gözdən keçirilmişdir. Tədqiqatda “Koroğlu” dastanının Paris nüsxəsi, Tiflis nüsxəsi, Vəli Xulufunun H.Əlizadənin, M.Təhmasibin nəşr etdirdikləri “Koroğlu” dastanları tarixi ardıcılıqla diqqətə çatdırılmış, son dövrlərdə tapılan dastan qollarına da nəzər yetirilmişdir. Ümid edirik ki, bu orijinal tədqiqat işi elmi ictimaiyyətin diqqətini cəlb edəcəkdir.

Açar sözlər: Folklor, folklor kitabı, “Kitabi -Dədə Qorqud”, “Koroğlu”, epos.

Vusal SAFIYEVA

**THE EPOSES “THE BOOK OF DEDE GORGUD” AND
“KOROGLU” AS A FOLKLORE BOOK UNTIL THE PERIOD OF
INDEPENDENCE**

Summary

The concept of folklore book is the bookization of folklore, the prevention of its destruction. However, folklore can be deprived of verbal vitality to a certain extent, but its complete elimination can be prevented in this way.

At the same time, determining the folklore book, the publication process of folklore, compilation periods and such issues are also considered. From this point of view, in this study it is considered in what form the epics such as “The Book of Dede Gorgud” and “Koroghlu” were compiled until the period of independence. Thus, the epic “The Book of Dede Gorgud” was taken into consideration historically and chronologically, and the Dresden and Vatican copies of this epic were reviewed. The years in which these copies appeared and their first editions were also reviewed. At the same time, the review of the publications of the epics “The Book of Dede Gorgud” in subsequent years, especially the main sources accepted by the scientific community, was also exhibited. The important role of the epic “The Book of Dede Gorgud” in the organization of the folklore book was brought to the attention of the scientific community in this study. In the same context, the epic “Koroglu” was also noticed. The information about both “Azerbaijani Koroglu” and “Koroglu” epics of Turkic peoples was kept in the attention here. But basically, the epics “Koroglu” published in Azerbaijan were considered from a historical and chronological point of view. Because in the context of the Azerbaijani folklore book, such a context is more correct. However, as the culture is common, knowledge about the “Koroglu” epics of the Turkic peoples has also been reviewed. The study included Paris and Tbilisi copies of the epic “Koroglu”, the epics of Koroglu published by Vali Khulufu, H.Alizade, M.Tahmasib were brought to the attention in historical sequence and the epic branches found in recent times were also reviewed. We hope that this original research work will attract the attention of the scientific community.

Keywords: folklore, folklore book, “The Book of Dede Gorgud”, “Koroglu”, epic.

Вюсал САФИЕВА

**ЭПОСЫ «КИТАБИ-ДЕДЕ ГОРГУД» И «КЕРОГЛЫ» КАК КНИГА
ФОЛЬКЛОРА ДО ЭПОХИ НЕЗАВИСИМОСТИ**

Резюме

Понятием фольклорной книги, является книгизация фольклора, предотвращение его уничтожения. Конечно, здесь фольклор может в какой-то мере лишен своей устной жизненности, но предотвратить его полное исчезновение можно таким образом. В то же время при определении книги фольк-

лора рассматриваются процесс издания, периоды составления фольклора и др. подобные вопросы. С этой точки зрения в данном исследовании была рассмотрена форма книгизации эпосов «Китаби-Деде Горгуд» («Книга моего деда Коркута») и «Кероглы» до периода независимости. Таким образом, вначале эпос «Китаби-Деде Горгуд» («Книга моего деда Коркута») был рассмотрен с историко-хронологической точки зрения, обратилось внимание на дрезденские и ватиканские экземпляры этого эпоса. Также были рассмотрены годы появления этих экземпляров и их первые издания. В то же время был представлен обзор последующих изданий эпоса «Китаби-Деде Горгуд» («Книга моего деда Коркута»), особенно его основных источников, признанных научной общественностью. В данном исследовании до сведения научной общественности была доведена значительная роль эпоса «Китаби-Деде Горгуд» («Книга моего деда Коркута») в организации книги фольклора. В этом же контексте рассматривался и эпос «Кероглы». Здесь хранятся сведения как об «азербайджанском Кероглы», так и об эпосе «Кероглы» тюркских народов. Однако в основном с историко-хронологической точки зрения рассматривались эпосы «Кероглы», изданные в Азербайджане. Так как с точки зрения книги азербайджанского фольклора подобный контекст является более правильным. Однако, учитывая общность культуры, по мере необходимости были приняты во внимание также сведения об эпосах «Кероглы» тюркских народов. В исследовании исторической последовательностью были представлены парижский экземпляр, тбилисский экземпляр эпоса «Кероглы», а также изданные Вели Хулуфлу и Г.Ализаде эпосы «Кероглы», были рассмотрены ветви, выявленные в последние времена. Надеемся, что эта исследовательская работа привлечет внимание научной общественности.

Ключевые слова: фольклор, книга фольклора, «Китаби-Деде Горгуд», «Кероглы», эпос

Müstəqillik dövrü deyildikdə aydındır ki, 30 avqust 1991-ci ildə istiqlal bəyannaməsinin qəbulu və 18 oktyabr 1991-ci ildə müstəqillik aktının təsdiqi olan dövrdən bu günə kimi, yəni 30 ildən bir qədər artıq müddəti əhatə edən dövr nəzərdə tutulur (16, s. 80, 81, 89).

1991-ci ildə sovet idarə üsulunun cinayətkar quruluş kimi süqutu və sovet siyasi-inzibati idarə quruluşunun ləğv olunması ilə ölkələrin tam müstəqillik əldə etməsi, Azərbaycan Respublikasının da tam müstəqil respublika olaraq dövlətlər tərəfindən tanınması məhz bu illərdən başlanır (2, s. 8, 9).

Məlumdur ki, tədqiqatın obyektini olan folklor qədimdən gələn anlayışlar sistemində özünü ifadə edərək söz sənəti və işarələr məcmusu kimi müstəqillik dövrünə qədər çox uzun mərhələli yol keçmişdir. Bu baxımdan müstəqillik dövrünə qədər folklor kitabı anlayışı və folklor qavramını bu kontekstdə ayrıca tədqiq etmək ehtiyacı meydana çıxır. İlkin olaraq təbiidir ki, folklorun folklor kitabı an-

layışına təməl baza olduğuna diqqət yetirməklə, folklor kitabı anlayışını folklor qavramı ilə kontaminativ olaraq öyrənmək lazımdır. Bunun üçün təbiidir ki, folklor kitabı anlayışının necə meydana çıxdığına ədəbi-tarixi prosesin nəticəsi olaraq nəzər yetirmək ümdə məsələdir. Ancaq bu kontekstdə təməl bazanı, yəni folkloru tədqiqatçıların hansı məzmununda gördüklərinə müəyyən qədər nəzər yetirmək lazımdır ki, folklor kitabı qavramının da əsasları aydınlaşa bilsin. Lakin, folklorla baxışda dünya və Azərbaycan folklorşünaslarının yalnız bu kimi mövqelərini həmin aspektdə dəyərləndirmək olar ki, folklor kitabı qavramı üçün səciyyəvilik daşsın. Çünki folklor anlayışı haqqında ümumiləşdirmələr aparmaq mövzudan kənara çıxmağa səbəb ola bilər. Dünya folklorşünaslığında folklorun folklor kitabına çevrilməsi istiqamətində diqqət çəkən prizma kürəsəlləşməyə qarşı çıxmaq deyil, qlobal mövcud dəyərlər arasında folkloru, etnokulturoloji dəyərləri qorumaq, kitablaşdırmaqdır (3, s. 370).

Folklor kitabı anlayışı folklor xəzinəsinin, ədəbi-mədəni dəyərlərin kitablaşdırılması, itkiyə məruz qalmasının qarşısını almaqdır. Təbiidir ki, bu praktiki prosesdə folklor öz təbii mahiyyətindən müəyyən qədər məhrum olur, eyni qalmır, qismən mövcudluğunu təmin etmiş olur, ancaq məhv olmanın qarşısı məhz folklor kitabına çevrilməklə alınır. A.Ə.Kəngərli çox doğru olaraq bu kimi prosedural fəaliyyəti dinamik və statik olaraq iki yerə ayırır. O, qeyd edir ki, dinamik daşınmada “söyləmək” və canlı şəkildə “göstərmək” mühümdürsə, statik daşınmada yazmaq-cızmaq-həkk etmək və yazılanı, cızılanı, həkk olunanı görüb oxumaq əsasdır (6, s.12).

Bir sözlə, folkloru yazılı formada kitablaşdırmaq folklor kitabı anlayışını tam təmin edir. Bundan əlavə folklor mövzularının, süjet, motiv və simvollarının yazılı ədəbiyyat nümayəndələrinin əsərlərində daşınması, hətta yazıçı improvizasiyaya məruz qalması, dəyişib müxtəlif formalara düşməsi belə yənə də bu aspektdə də folklor kitabının yaranması reallığını inkar etmir. Çünki nə qədər dəyişsə belə folklorun monotonluğu özünü qoruyub-saxlayır, xalq düşüncəsindən gələn folklor bilgiləri bu əsərlərdə pasportlaşdırılır. Bu baxımdan müstəqillik illərinə qədər kitablaşdırılmış, folklor kitabına çevrilmiş materiallara bu kontekstdə də diqqət yetirmək ehtiyacı meydana gəlir. Eyni zamanda cüng və məxəzlərdə də bu baxımdan folklor kitabının təşkilində mühüm rol oynayan əlyazma mətnləri də diqqətdən kənar qalmamalıdır.

Müstəqillik illərinə qədər folklor nümunələrinin folklor kitabına çevrilmə proseduru müasir texnoloji-kommunikativ istiqamətdə izlənilə bilmir. Əlbəttə, bu mövzu çox geniş mövzudur. Folklorun folklor kitabı kimi sənədləşdirilməsi, dondurulması, gələcək nəsillərə ötürülməsi internet resursları və s. kimi qeydə alınması çox böyük hadisədir. Ancaq demək olar ki, müstəqillik illərinə qədər internet şəbəkəsinin aktiv mövcud olmaması bu prosesi sonrakı dövrdə, yəni müstəqillik illərində təmin etmiş olur. Unutmaq olmaz ki, dünyada olduğu kimi, ölkəmizdə də virtual reallıq ilk dəfə 1993-cü ildə meydana gəlmişdir (20, s. 11-13).

Təbii ki, ilkin olaraq folklor kitabının təşkili üçün meydana çıxan əsərlər cərgəsində cüng və məxəzlərdə qorunub saxlanan nümunələr, XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq həyata keçirilən folklor nəşrləri özünü göstərir. Folklorun bir neçə janrında birbaşa və ya qarışıq formada nəşr olunan kitab və məcmuələr bu kontekstdə tədqiqata cəlb etmək olar. Ancaq bu tədqiqat işində “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Koroğlu” eposlarını tədqiqata cəlb etmək fikrindəyik. Aydın ki, əlyazma nüsxəsi etibarilə folklor kitabının təşkilində rol oynayan ilk möhtəşəm qaynaq oğuzların, eləcə də Azərbaycan türklərinin ədəbi abidəsi olan “Kitabi-Dədə Qorqud” eposu sayıla bilər. Bu eposun iki əlyazması bu günə qədər elm aləminə məlumdur. Bunlar elmi çevrədə Drezden və Vatikan nüsxəsi adlanır. Drezden nüsxəsi bir müqəddimə (giriş), on iki boydan, Vatikan nüsxəsi bir müqəddimə, (giriş) altı boydan ibarətdir (11, s. 30, 32).

Öncə onu bildirək ki, akademik qaynaqlarda göstəriləyi kimi Drezden nüsxəsinin qədimliyi və Azərbaycanda qələmə alındığı tədqiqatçılar (O.Gökvay, M.Ergin, H.Araslı, M.Təhmasib, Ə.Dəmirçizadə, Ş.Cəmşidov, X.Koroğlu və b.) tərəfindən qəbul edilmişdir (11, s.25).

“Kitabi-Dədə Qorqud” əlyazmalarının XIII-XVI əsrlərdə katiblər tərəfindən daha qədim əlyazmalardan köçürüldüyü qəbul olunur. O.Ş.Gökyay konkret olaraq XI əsr nüsxəsinin üzündən köçürüldüyünün dəqiq olub-olmadığını sual altında qoyur. O, qeyd edir ki, Hamit Araslı heç bir səbəb bildirmədən bu hekayələrin XI əsrdə bizə məlum olmayan bir şəxs tərəfindən meydana gətirildiyini söyləmişdir (8, s. LXXXII (82)).

Ancaq qeyd etmək lazımdır ki, bir çox tədqiqatçılar H.Araslının bu mülahizəsini qəbul edirlər. T.Hacıyev göstərir ki, Azərbaycan qorqudsünaslığında belə bir fikir var ki, əldə olan Drezden nüsxəsi XI əsrdəki yazıdan köçürülmədir (9, s.4).

İ.Həbibbəyli bu kontekstdə göstərir ki, ilk sistemli ədəbiyyat tarixlərimiz olan ikicildlik “Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” və üçcildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”ndə “Kitabi-Dədə Qorqud”un X-XI əsrlərdə yaradıldığı qeyd edilmişdir (14, s.18).

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, eposun yaranması ilə üzünün köçürülüb kitablaşması eyni hadisə deyil. Dədə Qorqud yaranması etibarilə çox qədimdir, nəinki XI əsrdə, VII-XI əsrlərdə yaranması da qəbul olunur, ancaq kitabdakı işarələr ondan da qədim olduğunu göstərir. Lakin, kitabın üzünün köçürülməsi XIV-XV və yaxud XV-XVI əsrləri əhatə edir ki, bu nüsxələrin də XI əsr əlyazmasından köçürüldüyü təxmin edilir.

Təsadüfi deyil ki, X.Koroğlu da dastanların XI-XIII əsrlərdə Azərbaycanda tam olaraq formalaşdığını qeyd etmişdir (13, s. 8).

“Kitabi Dədə Qorqud” dastanı əlyazma (faksimile) halında da folklor kitabının tərkib hissəsi sayıla bilər. Çünki ağız yaddaşında deyil, kağız yaddaşında gələcək nəsillərə saxlanır. Kitabın Drezden əlyazmasının (mətninin) həcmi 304 səhifədir. hər səhifə 13 sətirdən ibarətdir, lakin birinci səhifədə, “Bəsmələ” (Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim və bihi nustəin) ilə başlandığına görə, 12 sətir var; sonuncu səhi-

fə isə boyların sonluğu olan şeirlə (cəmi 8 misra) bitir. Mətnin sonundakı “təm-mət” sözünün altında getdikcə daralan və üçbucağı andıran naxışlar arasındakı “466” rəqəmi ilkin nüsxənin tarixi kimi qəbul edilə bilər (ornamentvari yazıldığına görə həmin rəqəmi “444” kimi də oxumaq olar) (12, s.92).

T.Hacıyev bu kontekstdə göstərir ki, görünür Drezden nüsxəsini yazıya alan onu hicri 466-cı, miladi 1074-cü ildə yazılmış nüsxədən köçürmüş, həmin tarixi bu şəkildə hişz etməyi düşünmüşdür (9, s.4).

Kitabın Vatikan nüsxəsinin Vatikan kitabxanasının Türkcə bölümündə saxlanılan 102 nömrəli əlyazmasında həmin nüsxədən əlavə, eyni cild daxilində başqa bir risalə də vardır. “Hekayəti-lətifeyi-üçubə və məhcubeyi-zərifə” adlı bu risalə cildin 2-58 vərəqlərini tutur. “Kitabi Dədə Qorqud”un Vatikan nüsxəsi 58-106 vərəqlər arasında yerləşir. Vatikan nüsxəsi bütünlüklə hərəkəli nüsxədir; səhifənin ayağında növbəti səhifənin ilk sözü yazılıb; Vatikan nüsxəsinin hər səhifəsində 13 sətir vardır. Bu nüsxənin birinci səhifəsində başlıq yerində “Hekayəti-oğuznameyi-Qazan bəg və qeyri” sözləri yazılmışdır. Vatikan nüsxəsi sıx sətirlərlə nəsr şəklində yazılmışdır; şeir parçaları olan yerlərdə isə misralar arasında cüzi məsafə hiss edilir. Əlyazmanın sonuncu vərəqindən əvvəlki vərəq qopmuşdur; həmin vərəq axırıncı boyun bir hissəsini (Drezden nüsxəsinin 297 səhifəsinin 9 sətirindən 303 səhifəsinin 5-ci sətirinə qədərki hissəni) əhatə edir. Vatikan nüsxəsi 99 vərəqlə bitir (12, s.323, 324).

“Kitabi Dədə Qorqud” eposu folklor kitabına çevrilməsi etibarilə daha sonra əlyazmanın nəşr olunması baxımından mühüm hadisə hesab olunur. Məlumdur ki, əl dəyişdirməsinə baxmayaraq ilk dəfə H.F.Dits (1751-1817) “Kitabi-Dədə Qorqud”u elmi cəhətdən ətraflı tədqiq etmiş, “Denkwürdigkeiten von Asien” (Berlin und Halle, 1815) kitabının II hissəsində onu həm tarixi, həm coğrafi, həm də mətnşünasıq baxımından qədimliyinə görə yüksək qiymətləndirmiş və dünya elminə dəyərli məlumatlar vermişdir (12, s. 88).

Konkret olaraq, Alman şərqsünası və diplomatı H.F.Dits Drezden nüsxəsində ən qədim boylardan biri olan “Basatın Təpəgözü öldürdüğü boyu” alman dilinə çevirərək ilk dəfə 1815-ci ildə nəşr etdirmişdir (13, 6).

Vatikan nüsxəsi haqqında isə ilk məlumatı İtaliya alimi Ettore Rossi vermişdir: (Ettore Rossi. U n nuovo manoscritto del “Kitabi-Dede Qorqud”, Rivista degli Studi Orientali, Roma, 1950, XXV, səh. 34-43). O, ətraflı araşdırma aparmış və 364 səhifəlik bir kitab nəşr etdirmiş, əlyazmanın faksimiləsini də bu kitaba daxil etmişdir (bax: E.Rossi, JL “Kitab-i Dede Qorqud”, Citta del Vaticano, 1952) (12, s.324).

“Kitabi Dədə Qorqud” eposu 200 ilə yaxın müddətdə Azərbaycan, rus, alman, eston, fars, fransız, gürcü, ingilis, isveç, italyan, qaraqalpaq, latış, macar, polyak, rumın, serb, türk, türkmən dillərində dəfələrlə nəşr olunmuş, kitablaşdırılmış və folklor kitabının abidə əsərinə çevrilmişdir (10, s. 11-590).

Müstəqillik illərinə qədər folklor kitabının təşkilində iştirak edən möhtəşəm əsər-abidələrdən biri də aydındır ki, “Koroğlu” eposudur. “Koroğlu” eposunun da

bir çox versiya və nüsxələri elm aləminə məlumdur. “Koroğlu” dastanının versiya, qol, şəkil və s. olan nümunələri o qədər çoxdur ki, hətta tədqiqatçılar terminoloji ədəbiyyatda bu əsərləri müxtəlif şəkillərdə bölmüşlər. M.Təhmasib “Xodzko variantı, Orta Asiya variantları və yaxud Orta Asiya versiyası, Türk variantları (18, s. 142, 160) kimi qruplaşdırmağı münasib hesab etmişdir.

A.Nəbiyevə görə, müasir mərhələdə “Koroğlu” eposu “Qafqaz-Anadolu” və “Türkiстан” versiyaları ətrafında mərkəzləşmişdir (17, s. 473).

A.Nəbiyev eyni zamanda göstərir ki, müxtəlif dövrlərdə ayrı-ayrı tədqiqatçılar tərəfindən “Koroğlu” dastanı “Zaqafqaziya” və “Orta Asiya”, yaxud “Qərb” və “Şərq” versiyaları adları altında təqdim olunmuşdur (17, s. 473).

“Koroğlu” dastanının nüsxələri də çox geniş tədqiqat mövzusu olmuşdur. A.Nəbiyev göstərir ki, təkcə A.Xodzkonun əlində “Koroğlu” dastanının üç fərqli nüsxəsi olmuşdur (17, s. 482, 483).

“Koroğlu” dastanının demək olar ki, bütün versiya, variant, nüsxə, qol, müstəqil şeir, əfsanələri haqqında F.Bayat geniş tədqiqat işi aparmışdır (4, s.15-27).

“Koroğlu” dastanı çox geniş arealda yayıldığı üçün təbiidir ki, bu kimi təsnifat meydana gəlmişdir. Hətta, F.Bayat göstərir ki, “Koroğlu” dastanının 25 xalqın şifahi ənənəsində olduğunu söyləmək mümkündür (4, s.16).

“Koroğlu” eposunun nüsxələri xüsusilə elm aləmində xüsusi çəkiyə malikdir. Bu nüsxələr müxtəlif adlarla yayılmışdır. Bunların arasında Paris və Tiflis nüsxəsi daha çox məşhurdur. Bircə bu eposun Paris nüsxəsini səciyyəvi olaraq bu kontekstdə dəyərləndirmək olar. E.Abbasov qeyd edir ki, “Koroğlu” eposunun Paris nüsxəsi fərqli adlarla adlandırılmışdır. Görkəmli koroğluşünaslardan N.Boratav ondan “Paris rəvayəti”, B.Qarriyev “Cənubi Azərbaycan versiyası”, M.H.Təhmasib, F.Fərhadov, A.Nəbiyev “Xodzko variantı” və “Xodzko nəşri”, X.Koroğlu “Xodzko nəşri” və ya “Xodzko versiyası” kimi bəhs etmişlər (1, s. 6).

“Koroğlu” eposunun kitablaşdırılmasında mühüm rol oynayan nəşrlər Paris nüsxəsi 1842-ci ildə ingilis dilində, bir il sonra, yəni 1843-cü ildə alman dilində nəşr olunub kitablaşdırılmışdır (15, s. 5).

Ümumiyyətlə, Paris nüsxəsi daha çox şöhrət tapmış və eyni illərdə müxtəlif dillərə tərcümə edilmişdir. Belə ki, Paris nüsxəsini qeyd etdiyimiz kimi A.Xodzko ingilis dilinə, O.Volf alman dilinə, “Koroğlunun sərgüzəşt və improvizasiyaları” adı ilə J.Sand və A.Brelye fransız dilinə, S.S.Penn rus dilinə tərcümə edib nəşr etdirmişlər (15, s.5).

E.Abbasov bu kontekstdə göstərir ki, “Jorj Sand (1804-1876) 1842-1843-cü illərdə dastandan 7 məclisi tərcümə edib “Aleksandr Xodzkonun İranda topladığı Koroğlu macəraları və improvizasiyaları” adı altında redaktoru olduğu “Müstəqil icmal” jurnalında hissə-hissə nəşr etdirmişdir (1, s.15).

Hətta J.Sand 1853-cü ildə oğlu Moris Sandla birgə nəşrə hazırladığı “İllüstrasiyalı əsərləri”ndə “Koroğlu” dastanını yenidən nəşr etdirmişdir (1, s. 15).

E.Abbasov qeyd edir ki, A.Xodzko variantı heç bir dəyişiklik edilmədən, 1971-ci ildə Amerika Birləşmiş Ştatlarında - Nyu-Yorkda, Burt Franklin nəşriyyatı tərəfindən təkrar çap olunmuşdur (1, s.14).

“Koroğlu” eposunun Tiflis nüsxəsi də elmi ədəbiyyatda yayğındır. Eposun Tiflis nüsxəsi L.Çlaidze tərəfindən Gürcüstanda nəşr olunmuşdur (5, s. 253, 254).

Ancaq qeyd etmək lazımdır ki, P.Əfəndiyevin göstərdiyi kimi bu əsərdə qüsurlar yetərinə çoxdur. O, göstərir ki, gürcü alimi L.Çlaidzenin bu tədqiqatında qüsurlar da var. Burada Koroğlunun ümumi səviyyəsinə xələl gətirən bəzi təsadüfi epizod və rəvayətlər vardır ki, bunlar dastanın ümumi ruhuna uyğun deyildir (5, s. 254).

F.Bayat da məhz həmin nəşri bu və digər nümunələrlə birgə nəzərdə tutaraq göstərir ki, “Koroğlu” dastanının qeyri-türk mühitində ifası da, təxminimizcə, XVIII əsrdən başlamışdır. Həqiqətən, erməni, kürd, abaza (laz) və gürcü variantlarının XVIII əsrin sonları ilə XIX əsrin əvvəllərində dəyişdirilmə və tərcümə yolu ilə yarandığı məlumdur (4, s.15).

Qeyd edək ki, Gürcüstanda “Koroğlu” ilə əlaqəli olan müxtəlif şeirlər, rəvayətlər və hekayələr də nəşr olunmuş, gürcü ədəbi mühitində bu istiqamətdə də əhəmiyyətli addımlar atılmışdır (15, s.7, 8).

Bu aspekt bizim üçün aydındır. Ancaq “Koroğlu” dastanının folklor kitabının təşkilində rolunu nəzərdə tutaraq bu nəşrə də diqqət yetirməyi münasib hesab etdik.

“Koroğlu” dastanının nəşrləri arasında Vəli Xuluflu nəşrini də diqqətdən qaçıрмаq olmaz. A.Ə.Kəngərli göstərir ki, V.Xuluflunun 1925-1926-cı illərdə Tovuzda elmi ezamiyyət zamanı o dövrün məşhur el sənətkarı Aşıq Hüseyn Bozalqanlıdan topladığı “Koroğlu” qolları 1927 və 1929-cu illərdə iki müxtəlif nəşr ilə elmi-kütləvi ictimaiyyətə təqdim olunmuşdur. İlk nəşr 1927-ci ildə “Azərbaycanı Öyrənən Cəmiyyət” qrifi altında çıxan “Koroğlu” mətnidir. Buraya “Toqat səfəri” və “Bağdad səfəri” adlı iki qol daxildir (19, s.14).

A.Ə.Kəngərli 1929-cu il nəşri haqqında göstərir ki, 1929-cu ildə “Koroğlu”nun yeni bir nəşr təqdimatını həyata keçirən Vəli Xuluflu bu dəfə dastanın dörd qolunu — “Toqat səfəri”, “Bağdad səfəri”, “Dərbənd səfəri” və “Dəli Koroğlu və Bolu bəy” qollarını oxuculara çatdırmışdır (19, s.16).

A.Ə.Kəngərli eyni zamanda V.Xuluflu nəşrini folklor kitabı kontekstində diqqətə çatdıraraq qeyd edir ki, V.Xuluflunun 1927-ci il nəşri “Koroğlu”nun “Azərbaycan folklor kitabı” kontekstinə daxil olan ilk çap kitabı olması baxımından səciyyəvidir. Elə bu səbəbdən də həmin nəşr böyük elmi və mədəni-tarixi əhəmiyyətə malikdir (19, s.16).

“Koroğlu” dastanının nəşri aspektində görkəmli folklorşünas H.Əlizadənin nəşr etdirdiyi “Koroğlu” eposu da çox əhəmiyyətlidir. H.Əlizadənin nəşr etdirdiyi bu kitab dastanın ilk geniş həcmli nəşridir. Belə ki, folklorşünas alim 1941-ci ildə “Koroğlu” dastanının 14 qolunu nəşr etdirə bilmişdir (5, s. 251).

P.Əfəndiyev göstərir ki, M.H.Təhmasib dastanın XIX əsrdən bəri toplanaraq nəşr olunan və olunmayan bütün variant və qollarının üzərində işləyərək 1949-cu

ildə eposun elmi-tənqidi mətnini hazırlayıb nəşr etdirmişdir. Buraya dastanın 17 qolu daxil edilmişdir (5, s. 251).

P.Əfəndiyevin göstərdiyinə görə, 1980-ci illərə qədər dastanın yeni qolları toplanıb nəşr olunmuşdur. Bunlardan “Giziroğlu Mustafa bəyin Çənlibelə gəlməsi”, “Misri qılıncın oğurlanması”, “Bənövşə xanımın Çənlibelə gəlməsi” qolları A.Nəbiyev, “Zərnişan xanımın Çənlibelə gəlməsi” qolu isə M.Həkimov tərəfindən toplanıb nəşr edilmişdir (5, s. 251).

“Koroğlu” nəşrləri türk xalqlarının ümumi mədəniyyəti kimi də birləşdirici funksiyada iştirak edən böyük eposdur. Türk xalqlarında “Koroğlu” eposu kitablaşdırılması baxımından da folklor kitabını əhəmiyyətli formada təşkil edir. R.Əliyev göstərir ki, “Koroğlu” dastanının türkmən, özbək, tacik, qazax versiyalarının təkmil nəşrləri hələ sovet dövründə nəşr edilmişdir. Müxtəlif illərdə Azərbaycan versiyasının 18 və 28, özbək versiyasının 47, tacik versiyasının 50, türkmən versiyasının 14, qazax versiyasının 65 qolu milli nəşrlərdə işıq üzü görmüşdür (7, s. 269).

Beləliklə, “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Koroğlu” eposlarının kitablaşmasında, folklor kitabına çevrilib statikləşməsində bu kimi əhatəli fəaliyyətin mühüm əhəmiyyəti hər zaman qiymətləndirilməlidir. “Kitabi-Dədə Qorqud”un katiblər tərəfindən hələ XI-XVI əsrlər arasında yazıya köçürülməsinə baxmayaraq bu epos qədimdən bəri mövcud olmuş, ancaq yazıya alınıb statikləşməsi bu eposun daimiliyini bərpa etmişdir. Eyni cəhətdən təbiidir ki, “Koroğlu” dastanı da istisna deyil. Hər iki əsər folklor kitabının şah abidəsi olaraq ədəbi-mədəni dəyər kimi tarixi-xronoloji rakursda tədqiqatımızda səciyyələnmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov E.H. “Koroğlu”: poetik sistemi və strukturu. (Paris nüsxəsi əsasında). - E.H.Abbasov, B., Nurlan, 2008, 140 s.
2. Azərbaycan Respublikasının tarixi (1991-2016). Tarixi-xronoloji araşdırma. B., Azərbaycan Tarixçiləri İctimai Birliyi, 2016, 244 s.
3. Bayat F. Folklor dərsləri. - F.Bayat, B., Elm və Təhsil, 2012, 424 s.
4. Bayat F. Türk Destancılık Tarihi Bağlamında Koroğlu destanı (Türk Dünyasının Koroğlu Fenomenolojisi). F.Bayat, I basım, İ., Ötüken, 2009, 204 s.
5. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. P.Əfəndiyev., B., Maarif nəşr, 1981, 401 s.
6. Əliyeva (Kəngərli) A. Azərbaycan folkloru və kitab mədəniyyəti. A.Ə.Kəngərli, B., Elm, 2008, 423 s.
7. Əliyev R. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı (Müasir aktual problemlər). R.Əliyev., B., 2014, 350 s.
8. Gökyay O.Ş. Dedem Korkudun kitabı. O.Ş.Gökyay, I basılış, İ., Milli Eğitim Basımevi, 1973, 695 s.

9. Hacıyev T. Dədə Qorqud: dilimiz, düşüncəmiz. T.Hacıyev, B., Elm, 1999, 216 s.
10. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı: bibliografiya. Tərtib edənlər: M.Vəliyeva, M.İbrahimova, G.Misirova, Azərbaycan Milli Kitabxanası, B., 2015, 590 s.
11. Kitabi-Dədə Qorqud Ensiklopediyası. İki cildə. I c., B., Yeni Nəşrlər Evi, 2000, 624 s.
12. Kitabi Dədə Qorqud Ensiklopediyası. İki cildə. II c., B., Yeni Nəşrlər Evi, 2000, 567 s.
13. Kitabi-Dədə Qorqud. Müqəddimə, tərtib və transkripsiya F.Zeynalov və S.Əlizadəninindir. B., Yazıçı, 1988, 265 s.
14. Həbibbəyli İ. “Kitabi-Dədə Qorqud”: yazılı epos və ya epopeya. İ.Həbibbəyli. B., Elm, 2020, 280 s.
15. Koroğlu. Tərtib edənlər: İ.Abbaslı, B.Abdulla, B., Lider, 2005, 552 s.
16. Qasımlı M.C. Azərbaycan Respublikasının tarixi (1991-2021), 2 cildə. I c. (1991-2003). M.C.Qasımlı, B., Bakı Dövlət Universiteti, 2021, 384 s.
17. Nəbiyev A.M. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. A.M.Nəbiyev, II hissə, B., Elm, 2006, 649 s.
18. Təhmasib M. Seçilmiş əsərləri. II cildə, M.Təhmasib, II c. B., Kitab Aləmi NPM, 2011, 440 s.
19. Vəli Xulufu – 120. Vəli Xulufunun 120 illik yubileyi ilə bağlı elmi sessiyanın materialları. B., Elm və təhsil, 2015, 66 s.
20. Vəliyev Ş. Babayev Z. Azərbaycanda internet jurnalistikası: tarixi, inkişaf perspektivləri. Ş.Vəliyev, Z.Babayev, B., Bakı Universiteti nəşr, 2007, 248 s.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: İlkin variant: 23.04.2026

Son variant: 27.04.2026